

Десислава ПОЛЕГАНОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ В СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН

Desislava POLEGANOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

KEY PROBLEMS IN THE CONTEMPORARY SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE BALKAN REGION

Current tendencies in the social and economic development of the Balkan countries (a very disputable for delimitation territorial unit of states) have a very specific nature and play important role for fostering economic cooperation between the East and the West (in particular EU and Asia). The social and economic prosperity, as well as political stability of the Balkan region, is also strongly dependent on further strengthening of cooperation in the field of economy, transport infrastructure and trade between the Balkan states. The first problematic paper goal is to delineate the borders of the Balkan region. The territorial scale of the region is strongly dependent on different authors' and researchers' point of view. In the paper is accepted that the Balkan region comprises the following countries: Romania, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, Albania, Greece, Kosovo, Bulgaria, Serbia, Cyprus and Turkey.

The natural conditions are the main foundation which determined the development of economic sectors and economic activity of the population. The region is characterized by various and mosaic relief forms but the main lowlands are located in its eastern part (Low Danube plain and Thrace plain) which sets Romania and Bulgaria to be one of the important agriculture producers in the region and Europe. The Balkan region is rich in mineral resources (mainly coal deposits, ferrous and non-ferrous ores, and non-metallic minerals). The main limitation is the lack of sufficient deposits of natural gas and crude oil (excluding Romania and partially Albania) which determined the import (thus economic and political dependency) from Russia. The climatic conditions are quite diverse and allow to be cultivated a variety of crops – typical for the moderate latitudes (like sunflower, sugar beet, hop and tobacco) to classical Mediterranean cultures (like olives, grape, citrus fruits, figs). The water resources are quite unevenly distributed and the only important navigable river is the Danube and small part of its tributaries. The significant resource for future successful development of tourism is the abundance of mineral springs (especially in Bulgaria). The Balkans' flora and fauna has transitional character and is featured with large number of endemic and relict species. Thus the protected territories in the region should be enlarged and used as a resource for strengthening the importance of alternative types of tourism.

The main problem in the future social and economic development in the region will be the small number of work force (excluding Turkey) and aging of population. In the Balkan

countries are living one of the most aged European nations – Bulgarian (mean age – 42,8 years), Slovenian (mean age – 42,8 years) and Greek (mean age – 42,5 years). In addition, the natural increase of population is dominated by negative or zero growth and prevalence of one-child family. Even Albania, which had demographic characteristics like Turkey in the past, is undergoing a demographic change nowadays with worsening values of crude birth rate and natural increase. Still and unfortunately the Balkan region is an arena of religious and ethnic clashes and wars. Due to unsolved territorial and national questions and disputes the region is unrest and exposed to high risk of political and social instability and new riots or even civil wars. The urbanization process in the Balkan countries is slower, compared to the western part of Europe and due to the small number of population (excluding Turkey) the cities and agglomerations can't compete with other big ones in Europe (as centers of attraction of population and economic activities).

Due to unsolved territorial, ethnic, religious and national disputes, the Balkan region is unrest and non-attractive space for foreign investors. The contemporary social, economic and regional disparities are predetermined mainly by the long lasting Ottoman rule of over 5 centuries and the consequences of the communist period. Actually the industrialization of the Balkan region was superimposed after the Second World War (excluding Slovenia with well-developed industry, and strongly lagging Albania). The last strokes upon the vulnerable Balkan economies were the fall of the communist regimes and the second world economic crisis (after 2009). So the further strengthening of cooperation in the field of economy, transport infrastructure and trade between the Balkan states faces a variety of obstacles.

Using different social and economic indicators the Balkan region could be divided in several groups according to their economic performance: the first group – Slovenia – the most developed country in the region, with substantial GDP and the highest GDP per capita and HDI in the region, dominance of the service sector with well-developed industry and skilled work force. With certain conditionality Croatia and Cyprus have the potential to be included in this group although their place is somewhere between the first and the second group (due to the values of social and economic indicators). The second group of states – Serbia, Bulgaria and Romania – show average/moderate values of main economic and social indicators, but still experience a number of heavy and deepening structural, political and societal problems. The third group is represented by Turkey which is unique state and defined as one of the big and fast developing economies in the world. The fourth group are lagging countries – Albania, Kosovo, Macedonia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina. These are the less developed states in the region, with small GDP and the lowest GDP per capita and HDI in the region, slight dominance of the services sector (excluding Montenegro) and with underdeveloped industry and unskilled work force. The fifth group includes only Greece and the role of the economic and political crisis in the country with unclear (impossible?) successful end.

What are the main conclusions? The Balkan region is still quite diverse as natural, demographic and socio-economic characteristics. Natural resources play important role for the economic specialization and from a substantial part of the export of the Balkan states (as export of raw materials and agricultural production). The demographic conditions are showing quite negative values (excluding Turkey) which in future will cause serious social and economic problems. Political conflicts (with complex historical background) are the key factor for lagging in state's wealth and non-peaceful development of the region. The main economic profile of the Balkan region is industrial-agrarian although the service sector contributes substantially to the GDP and

the labor force. The Balkan region is characterized by serious regional disparities and some of the poorest regions and countries in Europe and EU.

Keywords: Balkan region, social and economic development, classification.

Балканският регион винаги е бил изключително интересна и дискуссионна тематика за географски изследвания. На първо място възниква проблемът с прокарването на неоспорими граници на региона. За съжаление, ясните природно-географски граници на Балканския полуостров не съвпадат с държавните такива и не могат да бъдат използвани като очевидни разделителни линии. Сложният етно-конфесионален състав на населението, както и честите промени в държавния статут, границите и притежанието на повечето територии на Балканите силно затрудняват ясното прокарване на граници по тези признаци. Друга негативна тенденция в развитието на региона е, че и в днешни дни той все още се характеризира с редица неблагоприятни процеси и явления (военни действия, геноцид, организирана престъпност, бедност, сива икономика и др.) и така са добили известност добре познатите ни описания и определения за Балканите като „барутен погреб на Европа“, „тъмните балкански субекти“, „изостанала периферия на Европа“. Този факт кара редица практически балкански страни да отричат яростно своята принадлежност към региона. Така изброените проблеми са в основата на факта, че в географската литература (включително и българската) няма единно възприет пространствен обхват на Балканския регион. В настоящата статия е възприето схващането регионът да включва следните държави: Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Черна гора, Македония, Сърбия, Косово (частично международно призната държава), Албания, Гърция, Кипър, Турция, България, Румъния (Карастоянов, Попов 2011: 104–124).

Природните условия и ресурси продължават да играят важна роля в съвременното развитие на Балканския регион. В резултат на кръстопътното си географско положение (свързващ Европа с Азия и Африка) и преходния характер на климатичните условия (на границата на умерения и средиземноморския климат) природната среда на региона се отличава с голямо многообразие и мозаичност (Контева, 2004). Наличието на многобройни планински масиви (напр. Стара планина, Динарска планинска система, Рило-Родопски масив, Източни и Южни Карпати, Понтийски и Тавърски планини) оказват значителна модифицираща роля върху зоналността на природните компоненти. Планинските масиви в региона играят и важна роля като пространствена бариера, като силно затрудняват и оскъпяват изграждането на транспортната инфраструктура, развитието на селищната мрежа и икономическите връзки между отделните държави. В същото време те са причината за голямото разнообразие на минерални ресурси на Балканите, които изпъкват преди всичко с богатство на разнообразни рудни и нерудни полезни изкопаеми. Големият недостатък на минерално-суровинния потенциал на региона е липсата на значителни находища на

природен газ и нефт (с изключение на Румъния и отчасти Албания), което е определило историческата зависимост на региона от внос на тези ресурси от Русия. Наличните полезни изкопаеми са важната предпоставка и фактор за специализацията и силните позиции на редица промишлени производства в отделните страни. Разнообразието в климатичните условия влияе благоприятно върху развитието на редица важни икономически дейности в региона: разнообразно земеделие (отглеждат се както типичните култури на умерения пояс (в северните части), така и класически средиземноморски култури (маслини, цитрусови плодове в южните части) и хранително-вкусова промишленост (производството на вино, тютюневи изделия, консерви, сокове, растителни масла, месни и млечни продукти), текстилни изделия (предимно от лен и вълна), производство на етерични масла (известното розово масло) и туризъм (активен летен сезон в зависимост от оградния воден басейн между 3 и 6 месеца). Планинският характер на релефа в региона и неговите климатични характеристики определят липсата на значителни водни артерии в Балканския регион с изключение на горните течения на реките Тигър и Ефрат и на р. Дунав, която е най-важната плавателна река за Балканите. Същите фактори формират и значителният хидроенергиен потенциал на реките в отделните държави като Турция, Босна и Херцеговина, Гърция, Черна гора и др. Голямото богатство на Балканите са различните по температура и химичен състав минерални извори, сред които като най-богата страна изпъква България и те са основата за развитие на доходоносните балнеолечебен и спа туризъм. Биологичното многообразие на Балканския регион (характеризиращо се с голям брой ендемити и реликти) и богатството на природни туристически ресурси е благоприятна основа за развитие на различни видове алтернативен туризъм. Това определя и огромната значимост на екологичните проблеми и опазването на околната среда за всички балкански страни. За съжаление, все още твърде малка част от територията на региона е под специален защитен режим (национални паркове, резервати, природни паркове и т.н.) и следователно уязвимостта на природната среда е много силна с оглед интересите на икономическите лобита, които имат и политическа подкрепа, в повечето балкански страни (Петров, Контева 2011: 152–195; Контева 2004).

В демографско отношение Балканският регион се отличава с редица неблагоприятни характеристики. Повечето държави в региона се отличават с малък размер на населението (с изключение на Турция и Румъния) и силно застаряване на населението – средна възраст на населението в България и Словения – 42,8 г., и Гърция – 42,5 г. (отреждайки им статут и на най-силно застарелите нации в Европа). В допълнение, естественият прираст на повечето балкански страни се отличава с неблагоприятни стойности (с изключение на Турция и Албания) и все по-доминиращ еднороден модел на семейството. Дори Албания, която в миналото притежаваше демографски характеристики сходни с тези на Турция, навлиза в демографски преход и показва ясна тенденция към

промяна в типа възпроизводство. Поради сложното и неспокойно историко-политическо и по-слабото социално-икономическо развитие на Балканския регион, редица държави формират и до сега значителни емигрантски потоци – Албания, България, Босна и Херцеговина, Косово, Румъния и др. (които са и вторият основен фактор за намаляване на населението в региона и загубата обикновено на млада и образована работна ръка), (Димитров, Владев, Стоянова 2006: 35–47). Друг ключов проблем за Балканите си остават нерешените етно-конфесионални и национални проблеми, които са причина за военни действия, политическа нестабилност и намесата на международни организации (като НАТО, ЕС и ООН). Тези демографски особености определят малък размер на пазара на работна сила и малки потребителски пазари, което наред с неблагоприятни стойности на индекси като отвореност и конкурентоспособност на балканските икономики, отблъсква чуждестранните инвеститори. Урбанизационните процеси в балканските страни протичат с по-бавни темпове (спрямо Западна Европа) и поради малкия демографски потенциал (без Турция) градовете и агломерациите на Балканите не могат да са конкурентоспособни центрове на развитие или растеж в Европа (Стойчев 2011: 214–222).

В социално-икономическо отношение Балканският регион се отличава отново с голяма пъстрота – тук попадат по-високо развити страни като Словения и Кипър, бързо развиващата се икономика на Турция и едни от най-бедните държави в Европа – като Косово, Босна и Херцеговина, Македония и Албания. Използвайки редица макроикономически показатели и взимайки под внимание спецификата на отделните стопански комплекси на балканските страни може да бъде направена следната класификация (съставена по: Димитров, Владев, Стоянова 2006: 48-85 и осреднени данни за 2015 и 2016 г. от: www.statistics.gr/en/; www.instat.gov.al/en/Home.aspx; www.nsi.bg; www.stat.si/StatWeb/en; www.dzs.hr/default_e.htm; www.bhas.ba/?lang=en; www.monstat.org/eng/index.php; www.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx; www.insse.ro/cms/en; www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist; www.stat.gov.mk/Default_en.aspx; <http://ask.rks.gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics>; www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/index_en/index_en?OpenDocument).

Първата група включва Словения, която към настоящия момент се очертава като най-високо развитата страна в Балканския регион. Тя се отличава със значителен обем на формирания БВП (при малка територия и население) и най-висок БВП/д. в региона – над 30 000 \$/д. (83% от средния доход за ЕС-28). Стопанството на Словения се отличава с разнообразно и силно промишлено производство и доминиране на третичния сектор в БВП (формира над 63%). Работната сила в страната се отличава с изключително благоприятна образователна структура и висока квалификация. Като поредно доказателство за водещата позицията на Словения в Балканския регион е показателят индекс на човешко развитие (ИЧР) – 0,890 и това е най-високата стойност за региона. С известна условност в тази група може да включим Кипър и Хърватия, които по

редица показатели са по-близко до високо развитата Словения, но все още има редица неблагоприятни тенденции в развитието им (които ги доближават до държавите във втора група). Включването на Кипър се дължи на големите доходи на населението (82% от средния доход за ЕС-28; над 28 000 \$/д.), висок ИЧР (0,856), ясното доминиране на третичен сектор (85% от БВП) и др. Основните доводи за приобщаването на Хърватия в тази група са: висок ИЧР (0,827), сравнително високи доходи на населението (60% от средния доход за ЕС-28; над 22 000 \$/д.), силния промишлен сектор и доминирането на третичен сектор в БВП (над 69%; особено голямо икономическо значение на туризма и морския транспорт).

Втората група включва три държави – Сърбия, Румъния и България. Това са държавите в Балканския регион, които се отличават със средна степен на социално-икономическо развитие. Сред тези държави с най-добри показатели естествено изпъква Румъния (обусловено и от по-голямата територия и население). В тази група доходите на глава от населението са в интервала 15–20 000 \$/д., ИЧР се движи между 0,776–0,802, третичният сектор все още формира под 70% от БВП и заетостта, силни позиции на определени индустриални производства, поддържане на сравнително ниска (за региона) официална безработица и др. Друг аргумент за включването на тези страни в една група е ниският среден доход на населението спрямо средното в ЕС-28 (за Румъния – 55% и 47% за България). Условно към тази група може да причислим Черна гора, която по редица показатели (ИЧР, рязко доминиране на третичен сектор в БВП и заети, приемане на еврото за официална валута (без да е член на еврозоната) и др.) е по-близко до страните във втора група, но страната е изправена пред решаването на редица сериозни структурни промени в икономиката и ограничаване на влиянието на руските инвестиции.

Третата група включва само Турция. По своя териториален, демографски и икономически потенциал Турция надхвърля всички балкански страни взети заедно. Страната е определяна като една от най-бързо развиващите се икономики в съвременния свят (по размер на БВП заема 13–17-то място в света) и значим международен инвеститор. Едновременно с това турската икономика се отличава с редица слабости и спада към средно развитите страни. В подкрепа на това твърдение са стойностите на ИЧР (0,767), доходите на населението (над 20 000 \$/д.), голямото социално и икономическо значение на аграрния сектор, неблагоприятната образователна структура на населението, нарастващо значение на промишлеността (и включването на Турция в групата на т.н. „новоиндустриализиращи се страни“), най-голям търговски дефицит и инфлация сред балканските страни и др.

Четвъртата група включва най-слабо развитите държави не само в региона, но и в Европа – Албания, Косово, Македония и Босна и Херцеговина. Тази група страни се характеризират с малък размер на БВП, най-ниските доходи на глава от населението (9–14 000 \$/д.), най-ниски стойности на ИЧР

(под 0,770), значителен дял на аграрния сектор в БВП (8-18%), проблемно развитие на индустрията, висок дял на населението живеещо под линията на бедността (30–40%), много малки обеми на външната търговия, висока безработица, значителен дял на контрабандата (на стоки, оръжия и хора) във формирането на БВП и доходите на населението и др. В допълнение тези страни (без Албания) са изправени пред разрешаването на много сложни вътрешнополитически проблеми с етнически и религиозен характер, които силно затрудняват функционирането на икономиките им.

Петата група включва само Гърция поради спецификата на политическата и социално-икономическата криза в страната след 2009 г. Анализът на актуалните икономически данни за страната показва нейната близост до първата група, но вземайки под внимание силната зависимост на Гърция от външно финансиране и манипулирането на статистическите данни от страна на гръцкото правителство е изключително трудно да бъдат направени изводи и прогнози за нейното развитие и съответно ранжиране спрямо други държави.

В заключение могат да бъдат направени следните обобщения и изводи: Балканският регион е изключително разнообразен в природно, демографско и социално-икономическо отношение. Природните ресурси играят съществена роля за икономическата специализация и формират значителна част от износа на балканските страни (като земеделска продукция, минерални суровини или полуготови фабрикати). Демографските показатели показват силно негативни стойности (с изключение на Турция), което в бъдеще ще изправи балканските страни пред сериозни социални и икономически проблеми. Политическите (вкл. етно-конфесионалните) конфликти и военни действия от различен мащаб са основният фактор за изоставащото развитие на държавите и силно затрудняват постигането на дълготраен мир и стабилност в региона. Основният стопански профил на Балканския регион вече се определя от третичния сектор (заемащ доминиращо място в БВП и заети), но в редица държави аграрният сектор и/или индустрията имат важно национално специализиращо значение. Обемите на външната търговия са отражение на слабостта на балканските икономики и традиционни черти за региона са: хроничен търговски дефицит, значителен търговски обмен между бившите републики на СФР Югославия (въпреки водените военни действия и силен национализъм), силна асиметрична зависимост в търговията с ЕС-28 (главно с Германия и Италия) и Русия. Балканският регион се характеризира със значителни регионални диспропорции (и в отделните държави) и концентрация на едни от най-бедните региони в ЕС и Европа.

ЛИТЕРАТУРА / BIBLIOGRAPHY

Димитров, Владев, Стоянова 2006: Димитров, Е., И. Владев, М. Стоянова. *География на балканските страни*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. [Dimitrov, Vladev, Stoyanova 2006: Dimitrov, E., I. Vladev, M. Stoyanova. *Geografia na balkanskite strani*. Shumen: UI “Episkop Konstantin Preslavski”].

Карастоянов, Контева, Петров, Попов, Стойчев, Полеганова 2011: Карастоянов, Ст., М. Контева, П. Петров, Н. Попов, К. Стойчев, Д. Полеганова. *Регионална и политическа география на балканските страни* (под общата редакция на проф. д-р Стефан Карастоянов), Част първа. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [**Karastoyanov, Konteva, Petrov, Popov, Stoychev, Poleganova 2011:** Karastoyanov, St., M. Konteva, P. Petrov, N. Popov, K. Stoychev, D. Poleganova. *Regionalna i politicheska geografija na balkanskite strani* (pod obshtata redaktzia na prof. d-r Stefan Karastoyanov), Chast purva. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”].

Контева 2004: Контева, М. Природата на Балканския полуостров и екологичният елемент на устойчивото развитие. // *Сборник с доклади „50 години география в БАН“*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. [**Konteva 2004:** Konteva, M. Prirodата na Balkanskia poluoostrov i ekologichniat element na ustoychivoto razvitie. // *Sbornik s dokladi “50 godini geografija v BAN”*. Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”].

<www.nsi.bg>

<www.instat.gov.al/en/Home.aspx>

<www.stat.si/StatWeb/en>

<www.dzs.hr/default_e.htm>

<www.bhas.ba/?lang=en>

<www.monstat.org/eng/index.php>

<www.stat.gov.mk/Default_en.aspx>

<ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics>

<www.statistics.gr/en/home/>

<www.insse.ro/cms/en>

<www.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx>

<www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

<www.mof.gov.cy/mof/cystat/statistics.nsf/index_en/index_en?OpenDocument>